

Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón

Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése

A népi jogélet 20. századi kutatói abból indultak ki, hogy a tételes jogon túl (azal szemben, a mellett) létezik egy sajátos normarendszer, melynek megismerését különböző szempontokból tartották szükségesnek.

A századfordulón a Földművelésügyi Minisztérium felkérésére megindult öröklési jogi gyűjtések háttérében a jogalkotás szolgálata állt: Baross János és Mattyasovszky Miklós letűnt korok (szokás)jogának továbbéléseként tekintette a fellelhető öröklési jogszokásokat, melyek megismerése elengedhetetlen egy optimális öröklési jogi szabályozás megalkotásához.

A sikeres külföldi jogszokásgyűjtések, és az ezen a területen megtapasztalt hazai űr indíthatták a lenyűgöző tájékozottságú Tagányi Károlyt 1917-ben a jogszokások gyűjtésének programszerű meghirdetésére (Tagányi 1917: 42–58, 196–223 és 1918: 24–49, 193–206). Tagányi a „történeti, írott jogszokásokkal szemben” létező „élő, megíratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek” összegyűjtését (Tagányi 1919: 21) a társadalmi és gazdasági élet kutatása, illetve az összehasonlító néprajz és jogtörténet szempontjából tartotta kívánatosnak. A *hazai élő jogszokások gyűjtéséről* című művében bemutatta a nemzetközi jogszokásgyűjtéseket, ismertette az erre vonatkozó irodalmat és összeállított egy „kérdőívet”: „Szokásjogi konkrét kérdőpontok amint azok a magánjog egyes részeiben: a családjog, a vagyonjog és kötelmi jog terén, továbbá közigazgatási jogban és végül a büntetőjogban megnyilvánulnak” (Tagányi 1919: 22).

Tagányi felhívása – néprajzosok elszórt kísérletezéseitől eltekintve – jó ideig nem talált követőkre, a népi jogélet kutatása csak a harmincas évek végén indult meg Györffy István kezdeményezésére az Országos Táj- és Népkutató Intézet keretein belül. Több szálon kapcsolódva a harmincas évek közepén virágkorát élő falukutató mozgalomhoz, 1939 és 1944 között szerte az országban gyűjtések indultak meg, a kutatás tárgyára és céljára vonatkozó fogalmi bizonytalanságok azonban nem kerültek feloldásra. Györffy megállapítása szerint: „ez a szokásjog – melyben a nép jogrendszere függetlenül él a tételes törvényektől – mai napig sincs írásba foglalva, sőt összegyűjtve sem, pedig ennek sokkal nagyobb életkormányzó ereje van, mint a tételes törvényeknek, amelyet a nép – ha egyáltalán ismeri paragrafusait – csak kényszerűségből követ vagy tűr el” (Györffy 1942: 25). Ezek összegyűjtését Györffy azért tartja szükségesnek, hogy a jogalkotást a nép közt élő jogra lehessen alapozni.

Bónis György olyan, a tételes jogon és a hivatalos szokásjogon túli szabálycsoportról beszél, melyet maga a nép tart fent és vall magára kötelezőnek. Ez a szabálycsoport – egy sajátos jogrendszer – „legjobb esetben megűrt, kiegészítő a hatalom joga

mellett, de sokszor annak kifejezett tilalma ellenére él tovább” (Bónis 1939: 121). Bónis a népi jogszokásokat a jogtörténet íratlan forrásainak tekintette; életművének ismeretében megállapítható, hogy a kutatásokat elsősorban a jogtörténet gazdagítása szempontjából tartotta fontosnak (Bónis 1941, Zlinszky 1987: 491).

Papp László írásaiban változó hangsúllyal jelenik meg a jogszokások összegyűjtésének indokaként a néprajz művelése és az a gyakorlati szempont, melynek megfelelően egyenesen jogforrásnak tartja ezeket a szabályokat (Papp 1939: 14): „A népi jogéletkutatás célja: a jogi tartalmú népi társaséleti jelenségek közül a gyakorlatilag hasznosítható jelenségek feltárása.”¹

A háborús időszakban is folytatódtak a gyűjtések, csakúgy mint a jogszokásgyűjtésnek a tudományban elfoglalt helyéről való diskurzus. Bónis György 1939-40-ben a Garamvölgyén végzett kutatásokat,² 1942-től pedig a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen jogtörténeti szeminárium keretében szervezett gyűjtést Kalotaszegen;³ Fél Edit 1942-ben kezdte meg a jogszokások gyűjtését a Komárom megyei Martoson (Fél 1943; Fél 1944); Papp László 1941-ben adta ki a kiskunhalasi gyűjtés eredményeit (Papp 1941). Papp Kiskunhalasról írott könyve nyomán 1942-43-ban vita indult a *Társadalomtudomány* hasábjain (Szabó 1942; Hofer 1943; Papp 1943; Bónis 1943), mely tudománytani és módszertani kérdésekre irányította a figyelmet és ösztönzőleg hatott összefoglaló művek elkészítésére (Papp 1948a; Papp 1948b).

A második világháború után a „népuralom” rendszerében a népi jogélet kutatásának nem volt helye. Egyrészt a mindent átható ideológia a jogtudományt sem kerülhette el: a „marxista” jogfelfogás jognak kizárólag az állam által alkotott szabályokat tekintette, megkérdőjeleződött a népi jogéletként kutatott jelenség egyáltalában való létezése. Másrészt mivel az előző korszakban a népi jogélet kutatása kormányprogrammá vált⁴ sorsa elkerülhetetlenül megpecsételődött. A népi jogélet ideológiakritikáját⁵ ugyanaz a Kulcsár Kálmán fogalmazta meg (Kulcsár 1960; Kulcsár 1961), aki az „enyhülési” időszak után (Kulcsár 1978) lehetővé tette a jogszokások korpuszának tekintett (Bónis 1982) *Magyar jogi népszokások* megjelenését (Tárkány Szücs 1981).

Tárkány Szücs Ernőnél a jogszokások olyan, az emberek magatartását meghatározó belső szabályok, amelyeket a viszonylagos autonómiával élő kisebb-nagyobb közösségek, etnikai vagy területi csoportok alakítottak ki, vagy tartottak fenn tényleges és következetes gyakorlat útján. Az a jellemzőjük, hogy éppen úgy az életviszonyok körülhatárolt részének a rendezésére hivatottak, mint a jogszabályok, és azért kerülnek alkalmazásra, mert arra a területre nincsenek irányadó jogszabályok, vagy

1 Papp László: Jelentés a jogi néphagyományok kutatásáról. Magyar Néprajzi Múzeum EA 13.332.60.l. (EA 13.300)

2 A kutatás eredményeiről Bónis a *Társadalomtudományban* számolt be (Bónis 1941a).

3 A kalotaszegi gyűjtésről, annak eredményeiről több cikk született. A gyűjtések célkitűzéseit Dobos László, a szeminárium egyik hallgatója ismertette (Dobos 1943), a gyűjtés módszerét Tárkány Szücs Ernő (1943, 1943a, 1944a).

4 MOL K 579 Jogi népszokások gyűjtése 1939–1948. I. IM 33.704/1940. és Az 1939. Évi július 10-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. III. Kötet. Budapest, 1940. 372–373.

5 Az ideológiakritika bírálatáról lásd Varga 1981 és Varga 1999.

ezek valamely oknál fogva nem kellő hatékonysággal érvényesülnek (Tárkány Szücs 1980: 372). Tárkány Szücs a népi jogélet kutatását, a jogszokások feltárását különböző tudományterületeket (néprajz, jog, szociológia) érintő feladatnak tekintette. Tárkány Szücs Ernő a jogszokások 1700–1945 közötti időszakra vonatkozó gyakorlati szintézisén túl (Tárkány Szücs 1981) közel száz kisebb-nagyobb jogi etnológiai publikációt adott ki (Katona 1985).

A jogi etnológia, az etnológia/etnográfia részeként hazánkban is – annak ellenére, hogy intézményesülésére nem került sor – hatalmas mennyiségű anyagot halmozott fel (erről tanúskodik a Magyar Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában jogszokás címszó alatt található több fióknyi katalóguscédula). A kilencvenes évek közepétől Nagy Janka Teodóra kezdte meg a jogélet kutatás történetének levéltári forrásokon alapuló feltárását (Nagy 1995), és részben Kőhegyi Mihállyal közösen a 1939–1948 közötti gyűjtések eredményeinek közlését (Kőhegyi–Nagy 1995; Nagy 1998). Jelenleg e témához kapcsolódó legígéretesebb munkák jogtudományi oldalról jelentkeznek, a jogi antropológia magyarországi „meghonosításával” kapcsolatosak (H. Szilágyi 2000a; H. Szilágyi 2000b; H. Szilágyi 2001; Loss 2001).

A népi jogéletkutatás 20. századi történetében több oldalról bírálták, mind a kutatások során alkalmazott módszereket, a kutatások céljait, indítását; az azonban vitathatatlan, hogy az e kör által feltárt és ismertetett eredmények, jelenségek a hazai társadalomkutatás több területe számára fontos – gyakran egyedüli – forrást jelentenek. Bár még a *népi jogéletkutatás* terminus használata sem egyértelmű, a tágan értelmezett intézményesülés elmaradása, a kutatások sokfélesége miatt nem alkalmazható egyetlen tudományágot megjelölő elnevezés (jogi etnológia/etnográfia/antropológia) sem az eddigi kísérletekre. A jelenkori és jövőbeli kutatások kapcsán a fogalom használata még problematikusabb (a nép, a jogélet fogalmának értelmezése rengeteg kérdést vet fel), ezeket nem megkerülve mégis inkább azt tartanám követendőnek, ha a jogi antropológia mellett az egyébként szintén kiterjedt nemzetközi elméleti és gyakorlati háttérrel (D. Renteln–Dundes 1995) és hazai hagyományokkal is rendelkező jogi etnológia elnevezés és kutatási gyakorlat is teret nyerne.

E vázlatos, kutatás- és tudománytörténeti kérdéseket érintő bevezető után visszakanyarodva a címben megjelölt témához, Mattyasovszky Miklósnak és Baross Jánosnak a századfordulóról származó gyűjtését ismertetem. Ezt azért tartom szükségesnek, mert bár ezek eredményeit hivatkozzák leggyakrabban a népi jogélet kutatóinak felmérései közül, s ezért alapműnek tekinthetők, eddig részletesebb egybevetésükre még nem került sor. Főként Baross János munkájáról mondható el, hogy mivel könnyen hivatkozható, számszerűsített, megyékre lebontott adatokat közöl a századforduló öröklési gyakorlatáról mind a helytörténeti, mind az átfogóbb társadalomtörténeti munkák szívesen – többnyire minimális forráskritika nélkül, a Baross által közölt két táblázat (Baross 1905: 16–18, 23–24) különbségét nem érintve – hivatkoznak rá. A dolgozat problémafelvető jellegű: mennyiben vethető egybe a századfordulóról származó két gyűjtés, megpróbál magyarázatot adni az egyes térségekre vonatkozó adatok különbségére, illetve feltárni azokat a körülményeket, melyek befolyással lehettek a gyűjtések eredményeire.

A népi jogélet kutatása a 20. században a századfordulót megelőző kodifikációs törekvések égisze alatt indult meg. A magyarországi törvényhozásban 1848-tól jelen volt egy egységes polgári törvénykönyv létrehozásának igénye (1848:15.tc.1.§):⁶ a polgári jog bonyolult, leginkább a bírói gyakorlaton és jogszokásokon alapuló anyagát kívánták egységes rendszerbe foglalni. Az Igazságügyminisztériumban 1895-ben állandó bizottságot szerveztek, amely 1900-ra elkészítette az első egységes magánjogi törvényjavaslat tervezetét. A tervezet körül élénk vita bontakozott ki, különösen az öröklési jog kapcsán. Az öröklési részben eredetileg fő szabályként az egyenlő osztály elvét szerették volna fenntartani: tehát azt, hogy a fiúk és a lányok természetben egyenlően örökölhessenek, mint ahogy az már az 1840. évi VIII. tc. óta fennállt.⁷

A javaslatot sokan támadták, arra hivatkozva, hogy a „Code Civil fenegyereke”, az egyenlő öröklés előmozdítja a „nemzés korlátozását”, hatására tovább emelkedik a gazdaságilag életképtelen földbirtokok száma és a kivándorlás. Az agráriusok külön agrár öröklési jog megalkotása mellett foglaltak állást (Hársfalvi 1965: 178–179), azzal érvelve, hogy szemben a pénzvagyonnal, ami akár végtelenségig osztható, „a kisbirtok egy és oszthatatlan gazdasági egész”. Voltak, akik a birtokaprózódás megállítására – angol és német mintára – a törzsöröklés bevezetését javasolták. A törzsöröklés (*Anerbe*) esetében a tulajdonos halála után a földbirtok egy örökösre száll, a többi örökös a földbirtokból csak bizonyos – a valós értéknél jóval kisebb – kielégítést kap.

A hosszan elhúzódó vitában Darányi Ignác „földművelésügyi miniszter”, választ keresve arra, hogy a kormányzat – külön agrár öröklési jog megalkotásával, ezen belül például a törzsöröklési rend magyarországi bevezetésével – mennyire tudna a jogalkotáson keresztül gátat vetni a birtokaprózódásnak és az egyre elterjedtebb egykéziesnek, 1901-ben a fiatal minisztériumi tisztviselőt, Mattyasovszky Miklóst Németországba küldte az ottani tapasztalatok tanulmányozására. A korszakban nem volt egyedülálló, hogy a német példa alapján szabályoztak valamely jogviszonyt. Az első átfogó magánjogi tervezetek is a nagy német kodifikációs munkálatok példáján felbátorodva születtek (Mezey 1996: 122–123).

⁶ 1848:15.tc.1.§. „A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi”. – Magyar Törvénytar 1838–1868. évi törvénycikkek. Franklin Társulat. Budapest, 1896. 237.

⁷ 1840: VIII. tc. 2.§. A jobbágyoknak minden ősi javaikban, s végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeikben törvényes házasságból származott fiú- és leány maradékaik; olly világos megjegyzéssel azonban, hogy mind az, mit mind két nemü magzatok kiházásításukkor vagy azután is szüléiktől kaptak, osztálybeli részükbe tudassék be- teljesen egyenlő mértékben örökösödnek- s minden e részben eddig fennállott ellenkező szokások, szőlőhegyi vagy más helybeli szabályok ezennel jövődőre megsemmisítettnek.” Magyar Törvénytar 1838–1868. évi törvénycikkek. Franklin Társulat. Budapest, 1896.

MATTYASOVSZKY MIKLÓS: TÖRZSÖRÖKLÉSI JOG ÉS TÖRZSÖRÖKLÉSI SZOKÁS

Mattyasovszky a tanulmányút tapasztalatait a *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás* című könyvében foglalta össze (Mattyasovszky 1904). A könyv első részében *A németországi törzsöröklési jog és szokás* c. fejezet a tanulmányút tapasztalatai és a szakirodalom alapján ismerteti a németországi öröklési szokásokat és jogot. Németországban az öröklési jog a birodalmi polgári törvénykönyv alkotása közben vált központi kérdéssé: a magánjogot egységessé, nemzetivé akarták tenni, de kiderült, hogy ez – többek közt az öröklési jog kérdésében is – lehetetlen. Sok vitát kiváltó kérdés volt, hogy a törzsöröklési jogot bevegyék-e a birodalmi kódexbe vagy annak szabályozását hagyják az egyes német államok törvényhozására. Végül ez utóbbi álláspont győzött, a törvényalkotók figyelembe vették a partikuláris jogfejlődés sajátosságait.

A németországi tapasztalatok megismerése nyomán Mattyasovszky arra a következtetésre jutott, hogy az öröklési jogi reformokat az öröklési szokás ismerete nélkül tárgyalni nem lehet: „öröklési rendszert megalkotni lehet ugyan hatalmi szóval, de azt századokon át fenntartani úgy, hogy az a nép olyan természetévé váljék, melyhez még a kötöttségi viszony megszűnte után is szívósan ragaszkodik csak a nép lelki világával való benső kapcsolat révén lehet” (Mattyasovszky 1904: 12). Az öröklési szokások megismerésére – a németországi gyakorlatnak megfelelően – 1901 novemberében magánlevél formájában kérdőíveket küldött szét a közjegyzőkhöz. Ez a gyűjtés nem járt a kívánt eredménnyel, számos kérdőív nem érkezett vissza, ezért Mattyasovszky javaslatot tett arra, „hogy az öröklési szokás megállapításához szükséges adatok hivatalos úton szereztessenek be” (Mattyasovszky 1904: 17).

Mattyasovszky kezdeményezésére és javaslatára „Darányi Ignác volt földművelésügyi miniszter megkérte Plósz Sándor igazságügyminisztert, hogy a földművelők öröklési szokásaira vonatkozó adatokat a kir. járásbíróságok és kir. közjegyzők által kitöltendő kérdőívek segítségével gyűjtse össze” (Mattyasovszky 1904: 19). Az öt pontból álló, több részkérdést és állítást is tartalmazó kérdőívet Mattyasovszky állította össze (*1. számú melléklet*). Az első négy kérdés az öröklési szokásokra vonatkozott: milyen rendszerességgel készítenek végrendeletet; még életükben vagy csak a tulajdonos halála után kerül-e sor a vagyon megosztására; a vagyon megosztásánál természetbeni egyenlő felosztás vagy egy gyermek előnyben részesítése jellemző. A kérdések nagyrészt a törzsöröklésre vagy ahhoz hasonló öröklési rendszer feltárására fókuszálnak (II. III. és IV. kérdéscsoport). Az ötödik kérdés az öröklési szokásoknak a nemzetiségi és a vallási megoszlással, illetve a birtoknagysággal és minőséggel való összefüggését firtatta.

Mattyasovszky könyvének második része a kérdőívekre beérkezett válaszok alapján a magyarországi öröklési szokásokat tárgyalja, oly módon, hogy inkább a különleges, a törvényi örökléstől eltérő esetek részletes ismertetésére helyezi a hangsúlyt; valamint amennyiben a beérkezett jelentésekben törzsörökléshez hasonló (egy fiú előnyben részesítésére) öröklési szokásra vonatkozó adatok vannak, akkor ezeket az eseteket részletesen is ismerteti.

BAROSS JÁNOS ÉS AZ OMGE

Az igazságügyi szervek – Mattyasovszky megbízásával egy időben – az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet (OMGE) is felkérték, hogy a tervezet öröklési szabályai felől nyilvánítson véleményt.⁸ Az egyesület (részleges) jelentését Baross János agrárpolitikus 1905-ben készítette el (Baross 1905). A jelentés szerint a munkálatok két irányban indultak meg: (1) kikeresték a régi alsótábla öröklésről folytatott tárgyalásainak jegyzőkönyveit 1825-1839-ig, (2) adatokat gyűjtöttek az élő öröklési jogszokásokról. A teljes jelentés később sem készült el, a részleges jelentésből pedig nem derül ki, mi lett a tárgyalási jegyzőkönyvek átvizsgálásának eredménye,⁹ az élő jogszokások gyűjtéséről azonban részletesen beszámol.

Először a közjegyzőkhöz intéztek kérdőíveket, de ez eredménytelen volt: „Ugyanis a kérdőívek fele nem is jött vissza, ami pedig vissza is jött, legnagyobb-részt, hogy úgy mondjam lélek nélkül volt kitöltve. Szófukar »igen«, »nem« volt a legtöbb válasz, sablón munka minden érdeklődés nélkül a tárgy iránt.” (Baross 1905: 5). Ezután a községi jegyzőkhöz, illetve a körjegyzőségekhez fordultak (1902). Baross 28 pontból álló kérdőívet állított össze (2. *melléklet*), amely az öröklési szokások mellett részletesen kitért a parasztság életviszonyait jellemző egyéb tényezőkre is: az első kérdések a végrendelkezés gyakoriságára (1–2. kérdés), a második kérdéskör az örökösödésre (ezen belül is főként a fiúk előnyösítésére és a törzsöröklés elterjedtségére) (3–16. kérdés), a harmadik kérdéskör pedig (17–28. kérdés) a gazdasági és szociális viszonyokra kérdez rá. Baross feltételezi, hogy „az öröklési jog kérdései a legaktuálisabb szociális és gazdasági jelenségekkel és bajokkal a legszorosabb összefüggésben vannak” (Baross 1905: 7); ennek megfelelően jelentésében először a fennálló öröklési jogi népszokásokat ismerteti, majd elemzi az öröklési rend gazdasági és szociális következményeit.

ADATFELVÉTEL ÉS ADATELEMZÉS

Mindkét kérdőívből kitűnik, hogy a szerzők, alaposan ismerve a fellelhető öröklési szokásokat, főként ezek előfordulására, előfordulási gyakoriságára kérdeztek rá, ezekre fókuszálva fogalmazták meg – a lehető legnagyobb pontosságra törekedve – kérdéseiket.

Mattyasovszky a kérdőívre beérkezett járásbírói és közjegyzői jelentéseket (642 db) példagyűjteményként kezelte, melyeket a korabeli statisztikai felmérésekhez igazodó egységenként, a hét országrésznek megfelelően ismertetett (Duna bal- és jobbpartja, Tisza bal- és jobbpartja, Duna–Tisza köze, Tisza–Maros szöge, Királyhágón túl). A jelentésekből és egyéb magánlevelekből származó, így felosztott adatokat részletesen egybeveti a vonatkozó szakirodalomnak és statisztikáknak a születésszabályozásra, a parasztbirtokok elaprózódására és eladósodására, a kivándorlásra és a

⁸ Az OMGE-ben létrehoztak egy „kodifikacionális” bizottságot, melynek véleményezésre folyamatosan megküldték a szabályozási tervezeteket.

⁹ Vö.: Baross 1901.

nemzetiségi-vallási megoszlásra vonatkozó adataival,¹⁰ illetve külön részt szentel a törzsöröklés társadalmi hatásainak bemutatására.

Baross kérdőívével szintén az ország egész területéről gyűjtöttek adatokat. A jelentés szerint az akkori 63 vármegyéből csak néhány járás és körjegyzőség válasza hiányzott: kb. 5000 jegyzőségből érkeztek be válaszok. A részleges jelentésben 43 vármegye 3184 jegyzőségének anyaga szerepel. A közölt adatok ellenére nehezen megbecsülhető, hogy a két felmérés együtt, és külön-külön, milyen országos illetve országrészenkénti „lefedettséget” képvisel. Az OMGE felmérésében Baross – miután a közejgyzőktől nem sikerült adatokat gyűjteniük – községi jegyzőktől és körjegyzőktől származó jelentésekből dolgozott. (A szövegtestben Baross vagy csak körjegyzőséget, vagy csak községeket ír, úgy vélem, mindkét esetben egyaránt kell kör- és községi jegyzőséget érteni e fogalmak alatt.) Baross megyénkénti bontásban közzé tette, hány válasz érkezett be (2. *melléklet*), ezeket a számokat egybevetve a megyében lévő községi jegyzők és körjegyzőségek számával, kapható ugyan egy arányszám, ám mivel nem tudjuk, mely jegyzőségekről van szó, valamint, hogy a beérkezett adatokból mennyi származik körjegyzőségből, illetve községi jegyzőktől, csak nagy hibaszázalékkal becsülhető meg, hogy akár területileg, akár népességszám tekintetében milyen kört érintett ez a felmérés. Mattyasovszky elsősorban járásbíróági és közejgyzői jelentésekből dolgozott, ezeket egészítette ki „magánerte-sülésekből” származó információkkal (Mattyasovszky 1904: 289). Annak ellenére, hogy Mattyasovszky jelzi, a hivatkozott adat közejgyzői vagy járásbíróági¹¹ jelentésből származott (mivel ezeket nem számszerűsítette, inkább példagyűjteményként kezelve tette közzé, és könyvében nem rögzítette, hogy országrészenként hány jelentés állt rendelkezésére), nem rekonstruálható, hogy a beérkezett 642 járásbíróági, közejgyzői jelentés, és az egyéb magánlevelekből származó adatok milyen arányban érkeztek be az adott területekről.

Baross 28 pontból álló „kérdő íveivel” az öröklési szokásokon túl – mint fentebb láthattuk – azok összefüggéseit is vizsgálja a gyermekrendszerrel, a nemzetiségi és vallási megoszlással és a kivándorlással. Barosznál a kérdések többnyire az adott jelen-ség százalékos megoszlásának becslésére irányulnak, úgy, hogy általában megadja, mihez képest becsülnék meg az arányokat (pl. az adott örökléstípus az összes öröklési esetekhez képest, a birtokok eladósodását az értékekhez képest, stb.). Baross ezek-ből a százalékokból számolja ki a megyénkénti, illetve az országrészek szerinti gy-aakoriságot (a százalék százaléká). A beérkezett adatokat megyék szerint, a megyéket pedig égtájak szerint csoportosítja (keleti, északkeleti, északnyugati, nyugati és al-földi megyék) és e beosztás szerint ismerteti a felmérésből származó adatokat.¹²

10 Mattyasovszky használja egyrészt az egyes tájegységekről, helységekről készült monográfiákat; a gyermekrendszerre vonatkozóan Varga Jenő: *A magyar faj védelme* című könyvét (Varga 1901); a nemzetiségi megoszlásra Balogh Pál: *Népfajok Magyarországon* (Balogh é. n.), a birtokaprózódásra és eladósodásra, a kivándorlásra pedig: *Kormányjelentés és Statisztikai Évkönyv az ország 1901. évi közállapotairól* (1902.).

11 A járásbíróóságok területei általában megegyeztek a közigazgatási járasok területével, néhány hely-ségnyi eltérés azonban lehetséges volt.

12 I. Keleti megyék (Alsófehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Kolozs, Krassószerény, Marostorda, Nagykükküllő) II. Északkeleti megyék (Abauj, Borsod, Gömör, Sáros,

Baross bírálja Mattyasovszkyt, mert nem fordított kellő figyelmet az öröklési joggal összefüggő szociális jelenségekre (Baross 1905: 7). Ez a bírálat nem állja meg a helyét, Mattyasovszky külön kitér ezek bemutatására: a beérkezett jelentéseket részletesen egybevetette a statisztikák vonatkozó adataival. Baross másik kételye Mattyasovszky gyűjtésével kapcsolatban, hogy a járásbírói és közjegyzői jelentések nem megbízhatóak: „az öröklési esetek a hogyan a közjegyzők kezébe kerülnek, nem mutatják az örökhagyók igazi szándékát, mert ő előttük gondosan titkolják a felek, hogy megkerülték a tételes öröklési jogot, lévén annak hivatalos végrehajtói első-sorban maguk a közjegyzők” (Baross 1905: 6). Ez a felvetés – főként száz év távlatából – nehezen értékelhető, azt azonban a két felmérés egybevetésénél mindenképp figyelembe kell venni, hogy az esetleges különbségek adódhatnak az adatfelvétel, az adatkezelés különböző módjaiból; illetve, hogy a két típusú beszámoló – a 642 beérkezett jelentésre alapuló, főként példákat felsoroló Mattyasovszky-féle ismertetés, és a háromezernél több adatot elemző, számszerűsítésre törekvő Baross-féle jelentés – egybevetése nem minden ponton lehetséges.

EREDMÉNYEK: ÖRÖKLÉSI GYAKORLAT A SZÁZADFORDULÓN

A két felmérés problémafelvetése azonos: melyik öröklési módot igazolják a hagyományok s milyennek kell lennie az újnak, a törzsöröklés mennyire elterjedt, illetve bevezetendő. Egyetértenek abban, hogy az öröklési jog nem tisztán jogi, hanem gazdasági és társadalmi kérdés is, azt feltételezik, hogy közvetlen ok-okozati összefüggés van az öröklési gyakorlat és az olyan válságjelenségek, mint a kivándorlás, a föld elaprózódása, eladósodása, a születéskorlátozás között. A két gyűjtés a századfordulón fellelhető szokásokból háromféltre fókuszál, és ezek aleteit, fellelhető változatait, előfordulását mutatja be: (1) törvényi szabályozáson alapuló egyenlő osztályt, (2) a fiági öröklést, mely a fiúk és (3) a törzsöröklést, mely egy fiú előnyben részesítését jelenti. A törvényen alapuló osztály vizsgálatánál az egyik kulcskérdés, hogy természetben osztják-e fel a vagyont (ingatlan!), vagy más módon, illetve hogy mennyire élnek a végrendelkezés szabadságával. A fiági öröklésnél,¹³ hogy milyen módon és mértékben részesülnek a lányok a vagyonból; a törzsöröklésnél pedig – a kielégítés mikéntjén túl –, hogy melyik fiú (legidősebb, legfiatalabb, legrátermettebb, stb.) örökli a vagyont. Az öröklési gyakorlat kapcsán felmerül még egy nagyon fontos kérdés, ti. hogy mikor kerül rá sor. Az öröklés alkalmainak részletes bemutatását adja Tárkány Szücs Ernő (Tárkány Szücs 1980: 273–310), így ezek ismertetésére nem térek ki. Az öröklés egyéb formáinak bemutatása (leszármazók hiá-

Szepes, Szilágy) III. Északnyugati megyék (Árva, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Bars) IV. Nyugati megyék (Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron), V. Alföldi megyék: (Arad, Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Hajdu, Heves, Jásznyagykun-Szolnok, Pest, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál)

¹³ Az ebben a kontextusban használt fiági öröklés annyiban különbözik a Werbőczy féle *Hármas-könyvben* is rögzített fiágiságtól, hogy nem csupán az ősi birtokra, hanem a szerzett vagyonra is vonatkozik.

nyában mi történik a vagyonnal, a leszármazókon túl kik részesülnek még a vagyonból) nem volt tárgya a felméréseknek.

Törvényi öröklés és végrendekezés

A jobbágyok örökösödésére vonatkozó szabályozás szerint a törvényi öröklésnek, ami a leszármazók egyenlő öröklését jelentette, végintézkedés hiányában volt helye.¹⁴ A szabad végrendekezési jog kiterjedt minden vagyonra, ennek korlátja csupán a minden törvényes leszármazót megillető kötelesrész¹⁵ volt.¹⁶

Hatvan évvel a leszármazók egyenlő öröklési jogát kodifikáló törvény után, Baross felmérése alapján, a körjegyzőségek csupán 42%-ában egyeduralkodó az egyenlő öröklés; „a községek 58%-ban különbséget tesz parasztságunk az örökösök neme szerint és pedig a régi magyar fiági öröklés ma is érzékelhető erős tradíciója alapján a fiúkat a földbirtokban előnyösíti” (Baross 1905: 18). (Megyék szerinti megoszlás a 3. mellékletben.) Ezek, az egyébként sokat hivatkozott adatok, onnan származnak, hogy a „körjegyzőségenként” (melyeket Baross a táblázatokban községeknek nevez,¹⁷ és véleményem szerint egyaránt utal községi és körjegyzőségekre) beérkezett válaszokat három kategóriába: A, F, E; azaz A=Anerbenrecht, törzsöröklés; F=fiúk előnyösítése; E=teljes egyenlőség sorolták (Baross 1905: 15), úgy, hogy minden jegyzőség csak egy kategóriába került (pl. Kolozs megyében a megvizsgált körjegyzőségek száma 62, ebből A 39, F 17, E 6). A beosztás szerint országosan 1072 „körjegyzőség” A, 764 F, 1348 E; az összes vizsgált „körjegyzőségből” (3184) pedig az A+F aránya 58%. A jelentésből nem derül ki, hogy pontosan mi alapján kerültek besorolásra az egyes jegyzőségek, csupán egy utalás található: „Kérdőiveink alapján alábbiakban állítottuk össze, hogy hány körjegyzőségben ismeri a nép a fiúk előnyösítését (F), hányban az egy fiu előnyösítését vagyis az Anerbenrechtet, a törzsöröklést (A) és hol van teljes egyenlőség (E).” (Baross 1905: 15) Ez a „kódolás” értelmezési problémákhoz vezet. Egyéb forrásokból tudható (pl. Mattyasovszky is leírja), hogy az öröklési gyakorlat községenként nem tekinthető homogénnek; még inkább igaz ez az állítás, ha egy tágabb kört, a körjegyzőségeket vizsgáljuk. A kódolás hátterében az áll, hogy Baross előzetesen is a törzsöröklés mellett foglalt állást, illetve kutatásának deklarált célja a törzsöröklés minél szélesebb körű feltárása volt. „Kutatásaink főcélját az képezte, hogy megállapítsuk, miszerint hazánk parasztsága körében a földbirtok öröklése tekintetében nem feltétle-

14 1836. évi IV. és VI. illetve 1840 évi VIII. tc.

15 A kötelesrész az örökhagyó legközelebbi rokonainak, illetve házastársának a törvény szerint járó minimumrészesedése az örökhagyó vagyona terhére; elvi alapja a rokonokról való gondoskodás kötelessége és a családi vagyon – bizonyos mértékű – megóvása. A kötelesrész a végintézkedési szabadság erősödésével vált különösen jelentőssé (Vékás 1997:116–140).

16 Leszármazók hiányában pedig az életben lévő szülők osztályrésze, illetve ági és szerzeményi vagyon megkülönböztetése jelentette a korlátot. Mattyasovszky és Baross is a leszármazók öröklésére koncentrált.

17 „Községet írok rövidség okáért, de körjegyzőség értendő mindenütt.” Baross 1905:15 lábjegyzet

nül uralkodik az egyenlőség elve, hanem az ország számos vidékén különbséget tesznek a fiúk és leányok között, rendszeren a fiúk előnyére, sőt számos vidéken még fiúk között is különbséget tesznek egynek javára.” (Baross 1905: 15)

Baross összeállított egy másik táblázatot, melyben azt tüntette fel, hogy az összes örökösödési esetből megyénként hány százalék esik az egyes örökösödési szokásokra. (3. *melléklet*) E szerint a részleges elemzésben szereplő 43 megye átlaga: 72% egyenlő öröklés, 22% fiúk előnyösítése, 6% törzsöröklés. A két adat közti jelentős különbséget talán mégsem kell Tárkány Szücs Ernő értelmezésének megfelelően „kételyeket megerősítő belső ellentmondásként” (Tárkány Szücs 1981: 762) tekinteni. Lehetséges egy olyan értelmezés, mely figyelemmel a valószínűsíthető kódolásra A alatt azt érti, hogy hány jegyzőségben, azok hány százalékában ismerik a törzsöröklést, F alatt azt, hogy ahol ugyan nem ismerik a törzsöröklést (Baross értelmezésében egy fiú előnyösítését), de ismerik a fiúk előnyben részesítését, E alatt pedig azt, ahol nem ismert a fiúk előnyben részesítése, csupán az egyenlő osztály. Ezen értelmezés szerint a – két táblázat adatait együtt kezelve – a körjegyzőségek 42%-ában csak az egyenlő osztály, 58%-ukban pedig nemcsak az egyenlő osztály ismert, illetve az összes örökösödési esetből országosan 72%-ban az egyenlő osztály, 22%-ban a fiági öröklés, 6%-ban a törzsöröklés ismert (=előfordul).

Mattyasovszky nem számszerűsíti a beérkezett jelentések adatait. Megállapítása szerint a törvényes öröklés „túlnyomó szokás” (Mattyasovszky 1904: 290, 393) az ország nagy részében, és további terjedése figyelhető meg (Mattyasovszky 1904: 403, 406).

Baross felmérése alapján a végrendelkezés országos gyakorisága 9,3%; legkevésbé elterjedt (4%) Alsófehér, Kolozs, Sáros, Szepes megyékben; legmagasabb arányban Krassó (25%), Árva (18%), Győr (16%), Komárom (17%), Hajdú (19%) megyékben fordul elő.¹⁸ Az égtájak szerinti csoportosítás alapján pedig: legalacsonyabb az északkeleti megyék átlaga (6%), legmagasabb a nyugati megyék átlaga (11,83%) (vö.: 3. *táblázat*).

Mattyasovszky a végrendelkezés országos és országrészek szerinti előfordulásáról nem közöl számszerű adatokat, így ezen a ponton sem vethető egybe a két felmérés. Például ha megnézzük, mit ír Mattyasovszky a Baross által szélsőértékeket képviselő megyékről, így a Barosznál magas (25%-os) végrendelkezési arányú Tisza-Maros szögéről, ahova Krassó-Szörény is tartozik, úgy „az országrész egész területét tekintve sem a végrendelkezés, sem az életben való birtokátadás nem mondható általánosan elterjedt szokásnak” (Mattyasovszky 1904: 377). Tovább árnyalja az egybevetést, hogy Mattyasovszky felmérése szerint (Mattyasovszky 1904: 373) Krassó-Szörény megyében négy járásból jelentettek törzsöröklést (karánsebesi, bogسانی és oravicabányai, szászkabányai), Barosznál Krassó-Szörény esetén szintén kiemelkedően magas (17%-os) a törzsöröklés (Baross 1905: 23), az pedig csak végrendelkezéssel lehetséges.

¹⁸ Ez az arány némileg módosul, ha megnézzük a részleges jelentésből kimaradt megyék adatait, ezt Baross lábjegyzetben, előzetes adatokként közli: 2,5% Zólyom, 3% Trencsén, 3,5% Kis-Küküllő, illetve Veszprém 16%, Tolna 16%, Vas 17% (Baross 1905: 14).

Egyetértenek abban, hogy a végrendekezés gyakorisága egyenesen arányos a „műveltséggel” – mely alatt az írni és olvasni tudást értik, mint annak legalacsonyabb „fokmérő”-jét (Baross 1905: 15, Mattyasovszky 1904: 360) – és a vagyonnossággal. A nemzetiségi megoszlást tekintve a magyarok és a németek között a legelterjedtebb a végrendekezés; Baross ezentúl kiemeli az „oláhság” magas végrendekezési hajlamát Krassó- Szörényben, Temesben, Nagy-Küküllőben és Fogarasban, valamint a „tótságra” eső nagy arányszámot Árvában és Barsban. Mattyasovszky felmérése szerint „oláhok” és a „ruthének” között legritkábban fordul elő végrendekezés. Mattyasovszky az egyes területekre vonatkozóan elemzi a vallás és a végrendekezés kapcsolatát (Mattyasovszky 1904: 360–361), ezek azonban nevesítve is megegyeznek a végrendekezés nemzetiségek szerinti alakulásával (a r. kath. magyar bányamunkás és az ev. ref. magyar földműves gyakrabban végrendekezik, mint a g. kath. oláhok és ruthének [Mattyasovszky 1904: 356–359]).

A végrendelet gyakran a szokás gyakorlatban való keresztülvitelét jelentette („ha a szülő akár szerződéssel, akár végrendelettel intézkedik, a cél majdnem mindig az, hogy az ingatlan vagyon csak a fiúgyermeknek jusson” [Mattyasovszky 1904: 343]), ugyanakkor mind a törvényhez, mind a szokáshoz képest egyéniesítést tett lehetővé: „a parasztgazda rendszeren csak különös okból csinál végrendeletet és pedig azért, hogy az özvegyet biztosítsa, vagy azért, hogy a második házasságból származott gyerekeket előnyben részesítse” (Mattyasovszky 1904: 295).

Az egyenlő osztályt Baross és Mattyasovszky egyaránt nagyon károsnak tekintette, a birtokaprózódás, az eladósodás, a kivándorlás és gyermeknemzés korlátozásának közvetlen kiváltó okát, felerősítőjét látták benne (Baross 1905: 27–41, Mattyasovszky 1904: 300).

Fiúk előnyösítése

A fiági öröklést a régi magyar jog továbbéléseként tekintették (Szent István törvényei, Hármaskönyv).¹⁹ Mattyasovszky kiemeli, hogy az öröklési egyenlőség a római jognak sem volt sajátja, és a földbirtokra nézve a múlt század közepéig általános volt a fiú- és lánygyermek közötti különbségtétel. Mivel – a törvényes öröklés után – ez a legelterjedtebb öröklési szokás, illetve ezt igazolják a korábbi szabályozások, Mattyasovszky a fiági öröklés törvényi szabályozását látná szívesen a készülő polgári törvénykönyvben.

A felmérések szerint a magyaroknál általában, de főleg a jászok, kunok, palócok, matyók és székelyek körében van szokásban, hogy az ingatlanon csak a fiúk osztoznak (a legtöbb esetben ez természetbeni felosztást jelent): Baross adatai alapján fiúk előnyben részesítése a legelterjedtebb Gömör (56,4%), Nógrád (70,5%), Komárom (86,8%), Somogy (89,6%), Békés (72,3%) Heves (99,1%), Jász-Nagykun-Szolnok (99,4%), Szabolcs (98,9%) megyében. (Ezek a számok Barossnál tulajdonképpen a törzs-

¹⁹ Szt. István (II.k. 35. fej.), Werbőczy III.R.29.cím: kivétel a még ki nem házasított lányok a fiúkkal egyenlően örökösdtek.

öröklés és a fiúk előnyösítésének együttes előfordulását adják meg százalékban, lásd a fenti értelmezést). Ezekben a megyékben a fiúk előnyösítése az összes öröklési esethez képest a következőképpen alakul (3. melléklet: törzsöröklés és fiúk előnyösítése együtt): Gömör (29%), Nógrád (32%), Komárom (40%), Somogy (46%), Békés (34%) Heves (24%), Jász-Nagykun-Szolnok (27%), Szabolcs (14%).

A többi nemzetiségnél is nagyarányú a fiúk előnyösítése, Mattyasovszky különösen a szerbeket emeli ki (Mattyasovszky 1904: 341, 345), de ez a szokás elterjedt a „tótók, ruthének, sokacok, olahok között is” (Mattyasovszky 1904: 404). Baross szerint „a fiúk előnyösítése főleg a magyarság körében van elterjedve. De e mellett figyelemreméltó elterjedésnek örvend a tót és oláh vidékeken is” (Baross 1905: 19).

A fiúk előnyben részesítéséhez kapcsolódó izgalmas kérdéskör, hogy a lányok milyen mértékben és formában kapnak részesedést a vagyonból. Mattyasovszky azt írja, hogy különösen keveset kapnak a leányok, ha még szüleik életében mennek férjhez, illetve „mentől kisebb az ingatlan, annál kevésbé kapnak abból részt a leányok” (Mattyasovszky 1904: 403). A várostól való távolság is befolyásoló tényező: a lányok a város közelében nehezebben túrik a megkárosítást (Mattyasovszky 1904: 332). A Kapuvárról érkezett jelentés szerint az ingatlanokat a fiúk maguk között egyenlő arányban osztják meg és a lányokat a forgalmi értéknél alacsonyabb ún. „testvérek közötti arányban” (Mattyasovszky 1904: 333) elégitik ki. Körmöcbánya körzetéből: „A kifizetést vállalók rendszerint úgy állapodnak meg, hogy az átvevő örökösök a kifizetés kötelezettsége alatt össze ne roskadjanak sem az összeg nagysága, sem a határidő rövid volta miatt. A fiúk ezen előnyösítésében a leányok rendszerint megnyugosznak, mert a köztudatban az osztályok megejtésénél az irányadó szempont a családfenntartás és a birtokok további eldarabolásának megakadályozása” (Mattyasovszky 1904: 297). A Lemesről (Sáros megye) küldött jelentés számol be arról, hogy másként becsülik az ingatlant, ha fiú és másként, ha lány kifizetéséről van szó (Mattyasovszky 1904: 311). Eger vidékén, ahol a jelentés szerint az esetek felében a fiúgyermekek veszik át az ingatlant és a gazdasági felszerelést is, a lányokat „méltányos értékben elégitik ki, mely az ingatlan forgalmi értékét meg sem közelíti” (Mattyasovszky 1904: 342). Bács-Almásról szóló jelentés szerint a „földműves kisgazda” az esetek 60%-ban előnyben részesíti a fiúkat (Mattyasovszky 1904: 344).

Törzsöröklés és társadalmi hatásai

Mindkét írás nagy hangsúlyt helyez a törzsöröklési jog és szokás bemutatására. Baross jóval nagyobb arányban mutat ki törzsöröklést. Ez egyrészt az adatfelvételi, adatelemzési módszerek, a megkérdezettek különbségéből következhet, másrészt nem elhanyagolható a vizsgálatok „indítéka” sem: Baross előzetesen is a törzsöröklés bevezetése mellett foglalt állást (Baross 1901, 1904), és a törzsöröklés fogalmát is tágabban értelmezi. Látható ez korábbi írásaiból vagy akár a kérdőívből is, mely-

ben kilenc kérdés vonatkozik valamilyen formában a törzsöröklésre²⁰ (a záró 28. kérdés például azt kéri, hogy „egy jó példát csatoljon” a beküldő a törzsöröklésre).

Baross adatai alapján a törzsöröklés országos elterjedtsége 6%-os (az összes örökösödési esetből ennyi a törzsöröklés), összesen 1072 körjegyzőséget kódol A-ként, ami a vizsgált körjegyzőségeknek 34%-a. Leginkább a németek és a románok között jelentkezik a törzsöröklési jog. Baross kimutatja, hogy a törzsörökléses megyékben az országos átlagnál kisebb a népességfogyás; sőt a románság esetében ez biztosítja a népesség növekedését: „az oláhság veszedelmes terjedésének propagatiojának némi megyében egyik fő okát ebben látjuk” (Baross 1905: 20). A német nemzetiségűek száma – a körükben elterjedt törzsöröklés ellenére – országszerte csökkenő. Baross szerint ez a magyarosodás következménye, kivéve az erdélyi szászokat, ahol a nemzékorkorlátozás a fogyás fő oka (Baross 1905: 21). Az öröklési szokások gazdasági és szociális következményeit elemezve kimutatja, hogy a törzsöröklés „fordítottan arányos” a birtokelaprózódás, a kivándorlás és a nemzékorkorlátozás elterjedtségével: „megvan a természetes összefüggés a birtok és a törzsöröklés között, mert míg azon községekhez, a melyekben nincs elaprózva a parasztbirtok, 19%-ában ismerik a törzsöröklést, viszont azok közül, a hol el, vagy éppen nagyon is el van aprózódva, a községeknek csak 14–15%-ában ismerik” (Baross 1905: 30), továbbá „a nemzékorkorlátozás sokkal gyengébben terjed oly községekben, a hol ismerik a törzsöröklést, vagyis hogy a törzsörökléses községek társadalmi és családi élete egészségesebb, intactabb” (Baross 1905: 37). Ezzel szemben a törzsörökléssel együtt jár a birtokok eladósodása. Baross szerint a dolog természeténél fogva bizonyos fokú eladósodást idéz elő ez az öröklési rend, hiszen a birtokot átvevőnek ki kell fizetni örökösait, ennek kiküszöbölésére kedvezményes hitelkeret, vagy német példára „Anerben-bank” alapítását tartja szükségesnek (Baross 1905: 34).

Mattyasovszky megállapítása szerint a valódi törzsöröklési szokás, tehát az, hogy az egész ingatlant egy örökös veszi át és az örökösársak csak mérsékelt kielégítést kapnak, kevésbé elterjedt, mert ott is, ahol egy örökös veszi át az egész ingatlant, az örökösársak – legalább is a fiúk – a teljes forgalmi érték szerint kapnak kielégítést. A beérkezett jelentések alapján Magyarországon – szemben a németországi példával – nem bizonyos területek, hanem elsősorban „népfajok” szerint különböznek az öröklési szokások: „igazi törzsöröklést [...] csak a dunántúli és délvidéki német vagy némettel kevert lakosságnál és néhol az oláhoknál találunk” (Mattyasovszky 1904: 406). A törzsöröklés hatásait elemezve Mattyasovszky megállapítja, hogy (1) „a birtokösszetartás statisztikailag alig mutatható ki” (Mattyasovszky 1904: 411),²¹ (2) a népesedési vonatkozásokkal kapcsolatban „a rendelkezésre álló statisztikai anyag nem elég finom műszer kérdésünk felfejtésében” (Mattyasovszky 1904: 412), illetve (3) a kivándorlás kapcsán úgy véli, hogy az a törzsöröklés hatására tovább emelkedne (Mattyasovszky 1904: 419–420). A tájegységenkénti elemzésnél a Dunántúlról azt írja, hogy a törzsöröklés és a gyermekrendszer egyaránt a vagyon egyben tartására szolgál, így e kettő párhuzamos érvényesülése kizárt: „a hol gyermekrend-

²⁰ Lásd a 7–13., 16. és 28. kérdéseket.

²¹ A kimutatás akadályát a nemzetiségek és öröklési szokások vegyes, nem elkülöníthető voltában látja.

szer van, ott nincs törzsöröklési szokás, a hol törzsöröklési szokás van ott nincs gyermekrendszer” (Mattyasovszky 1904: 317). Összegzésében megállapítja, hogy éppen a „fajmagyar” lakosság nem él törzsörökkeléssel, körükben az egyenlő osztály elve az uralkodó, és az általános fejlődés is az egyenlő osztály terjedése irányába mutat; tehát a birtokaprózódás megakadályozására hivatott törzsöröklet nálunk nem alkalmazható, mert gondolata az ország nagyobb részében teljesen ismeretlen. (Németországban is csak azokon a helyeken járt sikerrel törvénybe foglalása, ahol a törvényt már mint szokás megelőzte.) Három pontba sorolja azokat az előfeltételeket, melyek hiánya miatt a törzsöröklet Magyarországon nem bevezethető:

1. a „birtokösszetartó szellem” hiánya: szükséges lenne, hogy ez vezesse a törzsöröklet egész életmódját illetve ez akadályozza meg azt is, hogy a kedvezményesen átvett birtokot ne adja haszonnal tovább (Mattyasovszky 1904: 417);
2. termelési viszonyok: a földbirtokok nagymérvű eladósodása, elaprózódása, az erős középparaszti réteg hiánya következtében nincs olyan társadalmi réteg, mely képes lenne a törzsöröklet alkalmazására;
3. örökösársak elhelyezésének kérdése: Magyarországon egyelőre lehetetlen a törzsöröklet miatt kiszorult örökösök foglalkoztatása az iparban.

A törzsöröklet bevezetéséről azt írja, hogy „a mi viszonyaink közt nem annyira a földművelő nép, mint inkább az igazi középosztály földjére lenne alkalmazandó” (Mattyasovszky 1904: 422). Baross szerint semmiképp nem jelentene megoldást a törzsöröklet bevezetése a „nagyon beteg középbirtokos-osztály konzerválására” (Baross 1905: 46); erre sokkal inkább a hitbizományi jog reformját tartja alkalmazásnak. Baross bírálja Mattyasovszkyt, hogy a parasztbirtok öröklet reformját teljesen megoldatlanul hagyja, szerinte – mivel a szokások nem igazolják – nem lehetséges az egész országra kiterjedő és kötelező törzsöröklet bevezetése, ehelyett – hannoveri mintára – a fakultatív törzsöröklet bevezetésére tesz javaslatot.²²

* * *

Az általános polgári törvénykönyv tervezetében végül nem kapott helyet „a kisembert védő öröklet jog” (Fehér 1999: 124)²³ és a tulajdonjogi elv semmiféle korlátozása (birtokminimum, öröklet korlátozások), de a Baross és Mattyasovszky munkájában is rögzített érvek, ellenérvek újabb és újabb változatokban később ismét felmerültek. A két kiadvány korabeli fogadtatásáról nem sok tudható. Mattyasovszky munkájáról csupán annyi, hogy nem aratott átütő sikert: a liberálisok a reakció szolgálatában állónak tekintették, az agráriusok pedig megállapításaiban inkább a negatívumot, a törzsöröklet feltétlen megvalósításának elutasítását látták benne (Thunyogi 1942: 121–135). Mára ugyan nyilvánvalóvá vált, hogy az örök-

²² A hannoveri közvetett (indirekt, mittelbares) törzsöröklet lényege, hogy a törzsöröklet csak a rendelkezésre jogosított birtokos erre irányuló akaratkijelentésével áll be. Jogtechnikailag ez egyrészt azt jelenti, hogy a szabályozás lehetővé teszi az általános jogtól való eltérést, másrészt pedig szabályozza, milyen feltételekkel tehető meg ez a nyilatkozat. Lásd erről Mattyasovszky 1904: 63–131.

²³ Darányi Ignác beszéde 1902. május 28-án a kisembert védő öröklet jogról és a kérdőpontok kibocsátásáról.

lés nem közvetlenül befolyásolja a demográfiai magatartást (nupcialitást, a házasság termékenységet vagy akár a migrációt) (Gyáni–Kövér 1998: 48), ennek ellenére vitathatatlan a két gyűjtés értékesége. Azon túl, hogy ezek a gyűjtések máshonnan nem pótolható adatokat nyújtanak,²⁴ meghatározták a hazai népi jogéletkutatás 20. századi történetének néhány sajátosságát:

1. A gyűjtés tárgyára vonatkozóan azt, hogy a jogszokások – mint korábbi szabályozások továbbvivői – a tételes törvényekkel szemben, mintegy íratlan törvényként léteznek (1940 után ez a megfogalmazás már nem kizárólagos).
2. Az adatgyűjtés módszere – a jogismerő értelmiség által megválasztott kérdőív – sem módosult (később kiegészült egyéb gyűjtési formákkal: pl. terepmunka).
3. A gyűjtés eredményének hasznosítása a jogalkalmazásban – változó intenzitással – szintén szerepet kapott a későbbi kutatásokban.²⁵

A fenti felmérésekből megállapítható, hogy Magyarországon a századfordulón túlnyomóan a – károsnak tekintett – egyenlő osztály volt az elterjedt öröklési szokás; Baross adataival számszerűsítve az összes örökösödési esetből 72%-nyi esett erre. Annak ellenére, hogy Mattyasovszky is megállapítja az egyenlő osztály folyamatos terjedését, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni a 28%-nyi, a törvényes örökléstől eltérő szokást. A két felmérés legnagyobb értéke az, hogy ezeket a szokásokat a maguk sokszínűségében mutatják be, s bár mindkét gyűjtés célja a még fellelhető öröklési jogszokások feltárása volt, tárgyilagos képet nyújtanak a kor öröklési viszonyairól is.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL) IM 579 1697 és 1698-as csomó. Népi jogéletkutatás 1939–1948. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár (EA) EA 13300 Papp László jelentése a jogi néphagyományok kutatásáról.

EA 13332 dr Bana István (?)gyűjtése; valójában Papp jelentésének folytatása.

Kormányjelentés és Statisztikai Évkönyv az ország 1901. évi közállapotairól. Budapest, 1902.

Az 1939. évi Országgyűlés Képviselőházának naplója. III. kötet. Budapest, 1940. 372–373.

²⁴ A *Magyar Néprajzi Atlasz* készítésekor, 1955-től országosan folytattak gyűjtéseket, melyben a századforduló öröklési szokásait is kutatták.

²⁵ Mattyasovszky Miklós utolsó, befejezetlen – sajnos csak három és fél oldalnyi – kézírata a jogszokások gyűjtéséről szól. Ebben említést tesz arról, hogy egyetemi hallgató korában – egyik professzora felhívására – több társával próbált már ilyen gyűjtést. Leírja, hogy ez igen nehéz feladat, és nem is annyira gyűjtésről, mint inkább megfigyelésről lehet szó. „Mihelyt a paraszt észreveszi, hogy őt illetőleg valamit gyűjtenek azonnal feltámad bizalmatlansága. Vagy nem segíti a gyűjtőt, vagy igyekszik azt egyenesen félrevezetni és mókához vagy kétértelműséghez folyamodik. Mióta nem gyűjtöm a jogszokásokat, azóta többre megyek. Ha falun járok, mindig felkeres egy-két ügyes-bajos ember vagy asszony, aki elpanaszolja baját és tanácsot vagy segítséget kér. Ebből lehet aztán kihámozni a jogi felfogást”. A jogszokások törvényhozásbeli hasznosíthatóságáról azt írja, hogy inkább „negatív irányban” támaszkodhat a „törvényzerkesztő” a jogszokásokra: azt inkább lehet megállapítani, hogy mi nem kell a népnek, mint azt, hogy mi kellene neki (Mattyasovszky 1942:136).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh Pál é. n.: *Népfajok Magyarországon*.
- Baross János 1901: *Az öröklési jog kérdései*. Budapest
- Baross János 1904: *Hogyan öröklődjék a földbirtok*. Budapest
- Baross János 1905: *Részleges jelentés az O.M.G.E. által a magyar parasztbirtok öröklési módjaira vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről*. Budapest
- Bónis György 1939: A magyar népi jog. *Magyar Szemle* XXXVI. 6. 121–126.
- Bónis György 1941: *Törvény és szokás a Hármaskörnyben*. Kolozsvár
- Bónis György 1941a: Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. *Társadalomtudomány* 3. 287–309.
- Bónis György 1943: Népi jogéletkutatás – levél a szerkesztőhöz. *Társadalomtudomány* 278–281.
- Bónis György 1982: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Recenzió. *Ethnographia* XCIII. 158–158.
- Dobos László 1943: A jogi néphagyomány gyűjtéséről. *Március* május 21–22.
- Féher György 1999: *Darányi Ignác. Válogatott dokumentumok*. Budapest
- Fél Edit 1943: Nagycsalád és jogszokásai Martoson. *Társadalomtudomány* 408–437.
- Fél Edit 1944: *Nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson*. Budapest (Kisalföldi Közlemények)
- Gyáni Gábor–Kövér György 1998: *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest
- Györffy István 1942: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Budapest
- Hársfalvi Péter 1965: Törekvések a parasztbirtok „védelmére”. Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914)*. Budapest II/146–183.
- Hofer Miklós 1943: Népi jogéletkutatás – levél a szerkesztőhöz. *Társadalomtudomány* 271–273.
- Katona Imre 1985: Tárkány Szücs Ernő. *Ethnographia* XCVI. 377–386.
- Kőhegyi Mihály–Nagy Janka Teodóra 1995: Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén. Forrásközlés. Szücs Judit (szerk.): *Studia Ethnographicae*. Szeged (Móra Ferenc Múzeum Évkönyve) 195–249.
- Kulcsár Kálmán 1960: *A jogszociológia problémái*. Budapest
- Kulcsár Kálmán 1961: A népi jog és a nemzeti jog. *MTA Állam és Jogtudományi Intézet Értesítője*. 153–193.
- Kulcsár Kálmán 1978: A jog etnológiai kutatásának problémája – ma. *Valóság* XXI. 9. 1–11.
- Loss Sándor 2001: Romani Kris a dél-békési oláh cigányoknál. Elmélet és gyakorlat. Szabó Miklós (szerk.): *Ius humanum. Ember alkotta jog. Műhelytanulmányok*. Miskolc 9–22.
- Mattyasovszky Miklós 1904: *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest
- Mattyasovszky Miklós 1942: Jogszokások gyűjtéséről. *Magyar Gazdák Szemléje* 5–6. 136–139.
- Mezey Barna (szerk.) 1996: *Magyar jogtörténet*. Budapest
- Nagy Janka Teodóra 1995: A jogi népszokásgyűjtés (1939–1948) történetének Jász-Nagykun Szolnok megyei vonatkozásai. Ujvári Zoltán (szerk.): *Tanulmányok és közlemények*. Debrecen–Szolnok 339–345.
- Nagy Janka Teodóra 1998: *Jogi néphagyományok két gömöri faluban*. Debrecen
- Papp László 1939: Népi jogszokásaink némely kérdéséről. *Ethnographia* 1–2. 68–77.
- Papp László 1941: *Kiskunhalas népi jogélete*. Budapest (Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára)
- Papp László 1943: Népi jogéletkutatás. *Társadalomtudomány* 273–278.
- Papp László 1948: *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*. Budapest (Az Országos Népkutató Munkaközösség útmutató füzetei 4.)
- Papp László 1948a: *A magyar népi jogélet kutatása*. Budapest (Magyar Népkutatás Kézikönyve)
- D. Renteln, Alison–Dundes, Alan (Eds.) 1995: *Folk Law. Essays in the Theory and Practice of Lex Non Scripta*. Madison, Wisconsin
- Szabó Imre 1942: Néprajz, jog, szociológia. *Társadalomtudomány* 422–423.
- H. Szilágyi István (szerk.) 2000a: *Jog és antropológia*. Budapest
- H. Szilágyi István 2000b: *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest
- H. Szilágyi István 2001: Az ember alkotta jog az antropológia tükrében. Szabó Miklós (szerk.): *Ius humanum. Ember alkotta jog. Műhelytanulmányok*. Miskolc 23–39.
- Tagányi Károly 1917: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I–II. *Ethnographia* XXXVIII. 42–58., 196–223.
- Tagányi Károly 1918: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. III–IV. *Ethnographia* XXXIX. 24–49., 193–206.
- Tagányi Károly 1919: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest
- Tárkány Szücs Ernő 1943: A kalotaszegi népi jogélet-kutatás. *Néprajzi Értesítő* 253–254.

- Tárkány Szüics Ernő 1943a: Jogszokásgyűjtés Kalotaszegen. *Kolozsvári Szemle* 1. 64–70.
- Tárkány Szüics Ernő 1944: Erdély öröklési jogszokásai. *Hitel* 1944. június 379–400.
- Tárkány Szüics Ernő 1944a: Jogi elemek a kalotaszegi népmesékben. *Kolozsvári Szemle* 137–145.
- Tárkány Szüics Ernő 1981: *Magyar jogi népszokások*. Budapest
- Tárkány Szüics Ernő 1980: A jogi népszokások szankció-rendszere. *Ethnographia* 1980. 372–391.
- Thunyogi Szüics Kálmán 1942: Mattyasovszky Miklós élete és műve. *Magyar Gazdák Szemléje* 1942. 5–6. 121–135.
- Varga Csaba 1981: Népi jogszokástól a jogi népszokásig. *Jogtudományi Közlöny* XXXVI. 880–886.
- Varga Csaba 1999: Népi jogszokástól a jogi népszokásig. Uő: *A jog mint folyamat*. Budapest, 121–137.
- Varga Jenő 1901: *A magyar faj védelme*. Makó
- Vékás Lajos 1997: *Magyar Polgári jog. Öröklési jog*. Budapest
- Zlinszky János 1987: In memoriam György Bónis 1914–1985. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* (104) 487Abstracts494.

1. melléklet: Mattyasovszky Miklós kérdőíve (Mattyasovszky 1904: 287–288)

- (I.) A földműves kisgazda- (paraszt-) osztály körében mi a túlnyomó szokás a gyermekek, mint törvényes örökösök közötti osztály megtételénél a hagyatékhoz tartozó ingatlan tekintetében? Nevezetesen az osztály melyik módzata dívik leginkább, az-e, hogy az örökösök az ingatlant maguk között természetben felosztják, vagy az, hogy egyikük átveszi az ingatlant a többiek más úton való kielégítésével?
- Gyakori eset-e az, hogy a gyermekek tulajdonközösségben megmaradnak?
- (II.) Oly esetben, a midőn a gyermekek egyike a többiek kielégítésének kötelezettségével átveszi az ingatlant: mikép szokott ez a kielégítés leginkább történni, nevezetesen az ingatlan teljes forgalmi értékét veszik-e az örökösök a kielégítés kiszámításának alapjául, vagy mely más értéket?
- (III.) Mik a tapasztalatok a végrendelkezést illetőleg és abban a tekintetben, hogy a kisgazda gyermekeit még életében megosztoztatja? Nevezetesen gyakran végrendelkeznek-e és gyakori eset-e, hogy a gazda még életében megosztoztatja gyermekeit? A mennyiben akár az egyik, akár a másik esetben az ingatlanokat vagy azok zömét egyik gyermeküknek juttatják, mivel szokták a többit kielégíteni? Ha a gazda ingatlanait még életében átruházza gyermekeire vagy azok egyikére, úgy ez adás-vételi, életjáradéki vagy ajándékozási szerződéssel szokott-e leginkább történni?
- (IV.) Előfordul-e gyakrabban, hogy a földműves kisgazda a fiúgyermeket vagy azok egyikét és nevezetesen azok közül a legidősebbet vagy legifjabbat végrendelet vagy szerződés által különösen előnyösíti a többi fiúk és leányok rovására és megnyugszanak-e az érdekeltek rendszerint ebben az előnyösítésben? Ez az előnyösítés körülbelül hány százalékát képezi az összes örökösödési eseteknek?
- (V.) A fenti kérdésekre adandó felelet szempontjából tapasztalható-e eltérés az illetők nemzetisége vagy hitfelekezete vagy a szerint, a mint tanyai vagy falusi birtok vagy törpe-, kis-, középbirtok, jó vagy rossz minőségű föld képezi az osztály tárgyát?

2. melléklet: Baross János kérdőíve (Baross 1905: 7)

1. Szokott-e a birtokos parasztság végrendelkezni (írásban vagy szóval)?
2. Körülbelül hány %-át teszi ki a végrendelkezés az örökösödési eseteknek?
3. Szokta-e az apa már életében átadni birtokát gyermekeinek bizonyos évi járadék fejében?
4. Körülbelül hány %-át teszik ki ez esetek az összes eseteknek?
5. Szokták-e az apák akár végrendeletben, akár ily életben történő birtokátadásoknál fiúgyermeküket a leányokkal szemben előnyösíteni és mily arányban? (lehetőleg egy konkrét példát kérünk.)
6. Ez körülbelül hány %-a az összes öröklési eseteknek?
7. Szokták-e az apák az ingatlan vagyont kizárólag a fiúknak hagyni?
8. Ez esetben a leányok készpénzbeli kárpótlása megfelel-e teljes örökségüknek, vagy pedig megrövidítettek-e?
9. Szoktak-e az apák a fiúgyermekük közül is végrendelet vagy szerződés által egyet különösen előnyösíteni a többi fiúk és leányok kárára, úgy, hogy a földbirtok javarésze a belsőséggel ennek az egy fiúnak jusson?
10. Ez körülbelül hány %-a az összes örökösödési eseteknek?
11. Az ilyen birtokot átvevő fiú a legidősebb vagy legfiatalabb, vagy pedig a legérdemesebb fiú szokott-e lenni?
12. Ez esetben főleg milyen életpályákra szoktak a többi örökösök lépni?
13. Szokásos-e a köteles rész kijátszása és megsértése ily esetekben?
14. Szokták-e a földbirtokot a szülők összes gyermekeik között egyenlő részben természetben felosztani?
15. Ez az egyenlő természetbeni osztály hány %-át teszi körülbelül az összes örökösödési eseteknek?
16. Végrendelet nem létében az örökösök hogyan szoktak osztozkodni a földbirtokban? Van-e eset rá, hogy egy fiú veszi át a földbirtokot? Ebben az esetben hogyan elégíti ki a többi örökösöket? Esetleg részesül-e a földbirtokot átvevő fiú-örökös valami előnyben s milyen előnyben?
17. Elaprózódtak-e nagyon a parasztbirtokok?
18. Ha elaprózódtak a parasztbirtokok, mi ennek a főoka?
19. El vannak-e adósodva nagyon a parasztbirtokok s átlagban körülbelül az érték hány %-áig?
20. Van-e két (vagy egy) gyermekrendszer?
21. Ha van nemzés-korlátozás, akkor mi az oka?
22. Van-e kivándorlás?
23. Mely néprétegek vándorolnak ki leginkább (csak a napszámosok és zsellérek, vagy telkesgazdák is)?
24. Miért? (Főleg van-e befolyással a kivándorlásra a parasztbirtok eladósodása)?
25. Hová irányul a kivándorlás; visszajönnek e a kivándorlók?
26. Mily nemzetiségű a község lakossága?
27. Mily vallású a község?
28. A 9. pontban említett jogi szokásra kérünk egy jó példát csatolni?

3. melléklet: Baross János felmérésének eredményei (Baross 1905: 16–18, 23–24)

Az általa közölt két táblázat egységes szerkezetben²⁶

Megye	A vizsgált körjegyzőségekből					Az összes örökösödési esetből		
	Végrendelkezési gyakorlat %-ban	Vizsgált körjegyzőségek száma (db)	Törzsöröklés ismert (A) %-ban	Fiági öröklés ismert (F) %-ban	Egyenlő öröklés ismert (E) %-ban	Törzsöröklés	Egyenlő öröklés	Fiúk előnyösítése
Alsó-Fehér	4%	58	50%	5%	45%	6%	82%	12%
Beszterce-Naszód	5%	40	45%	5%	50%	7%	79%	14%
Brassó	9%	23	4%	4%	92%	1%	95%	4%
Csik	8%	32	69%	19%	12%	5%	59%	36%
Fogarás	8%	35	29%	17%	54%	8%	75%	17%
Háromszék	8%	47	27%	11%	62%	2%	88%	10%
Kolozs	4%	62	63%	27%	10%	3%	65%	32%
Krassó-Szörény	25%	102	54%	27%	19%	17%	51%	32%
Maros-Torda	8%	55	36%	14%	50%	5%	87%	8%
Nagy-Küküllő	9%	85	33%	1%	66%	8%	85%	7%
Keleti megyék	8,7%	539	41%	15% (13%)	44% (46)%	(6,2%)	(76,6%)	(17,2%)
Abaúj-Torna	6%	65	23%	18%	59%	2%	89%	9%
Borsod	6%	84	26%	14%	60%	3%	81%	16%
Gömör	9%	76	28%	28%	44%	3%	71%	26%
Sáros	4%	60	58%	18%	24%	7%	60%	33%
Szepes	4%	63	28%	12%	60%	3%	83%	14%
Szilágy	7%	72	49%	18%	33%	4%	71%	25%
Északkeleti megyék	6%	420	35%	118%	47%	(4%)	(76%)	(20%)

²⁶ A zárójeles adatok az Excelben kiszámolt eredmények, melyeket Baross nem közöl. Ahol két adat szerepel, ott az első adat a Baross által közölt, a második pedig az Excel által kiszámolt adat (ott tartottam szükségesnek közölni mindkét adatot, ahol a kettő közötti különbség nagyobb, mint 0.5%).

Megye	A vizsgált körjegyzőségekből					Az összes örökösödési esetből		
	Végrendelkezési gyakorlat %-ban	Vizsgált körjegyzőségek száma (db)	Törzsrörklés ismert (A) %-ban	Fiági öröklés ismert (F) %-ban	Egyenlő öröklés ismert (E) %-ban	Törzsrörklés	Egyenlő öröklés	Fiúk előnyösítése
Árva	18%	20	55%	10%	35%	13%	71%	16%
Esztergom	13%	35	31%	17%	52%	7%	72%	21%
Hont	6%	44	20%	16%	64%	6%	84%	10%
Liptó	7%	21	43%	33%	24%	4%	63%	33%
Nógrád	7%	81	16%	40%	44%	3%	68%	29%
Nyitra	6%	115	22%	19%	59%	1%	83%	16%
Bars	10%	52	17%	33%	50%	1%	70%	29%
<i>Északnyugati megyék</i>	<i>9,57%</i>	<i>368</i>	<i>24%</i>	<i>25%</i>	<i>51%</i>	<i>(5%)</i>	<i>(73%)</i>	<i>(22%)</i>
Fejér	12%	90	20%	18%	62%	4%	84%	12%
Győr	16%	81	21%	19%	60%	1%	80%	19%
Komárom	17%	69	33%	33%	34%	4%	60%	36%
Moson	7%	44	43%	11%	46%	30%	55%	15%
Sopron	11%	86	41%	18%	41%	17%	65%	18%
Somogy	8%	103	39%	41%	20%	6%	54%	40%
<i>Nyugati megyék</i>	<i>11,83%</i>	<i>473</i>	<i>32%</i>	<i>25%</i>	<i>43%</i>	<i>(10,33%)</i>	<i>(66,33%)</i>	<i>(23,33%)</i>
Arad	8%	98	48%	23%	29%	6%	69%	25%
Bács-Bodrog	8%	125	25%	41%	34%	6%	45%	49%
Békés	13%	27	33%	31%	36%	4%	66%	30%
Bihar	10%	200	33%	19%	48%	4%	77%	19%
Csanád	14%	27	50%	16%	34%	5%	58%	37%
Csongrád	14%	15	20%	13%	67%	7%	69%	24%
Hajdú	19%	19	36%	11%	53%	3%	80%	17%
Heves	6%	86	26%	35%	39%	1%	76%	23%
J.N.K. Szolnok	9%	52	34%	33%	33%	3%	73%	24%
Pest	10%	200	36%	17%	47%	7%	76%	17%
Szabolcs	8%	86	11%	24%	65%	1%	86%	13%
Szatmár	10%	97	30%	24%	46%	5%	75%	20%
Temes	11%	196	38%	34%	28%	11%	54%	35%
Torontál	6%	156	30%	52%	18%	8%	42%	50%
<i>Alföldi megyék</i>	<i>10,5%</i>	<i>1384</i>	<i>33%</i>	<i>29%</i>	<i>38%</i>	<i>(5%)</i>	<i>(68%)</i>	<i>(27%)</i>
<i>Országosan</i>	<i>9,3%</i>	<i>3184</i>	<i>34%</i>	<i>24%</i>	<i>42%</i>	<i>6%</i>	<i>72%</i>	<i>22%</i>